

“Yenilenen” kentler / yeni-yenilenen kentliler: Üç büyük kasırga hipotezi ve geriplan

Akın Atauz

04/11/2017

Türkiye kentleri, biri Yirminci Yüzyıl'ın başında, biri sonunda, biri de yüzyılın ortasında, bir önceki dönemlerden radikal biçimde kopmalarına neden olan üç büyük olay yaşadı. Bunlardan birincisi ve sonuncusu doğrudan, ikincisi ise dolaylı olarak, kentlerin kendi kültürel birikimlerinin dışından gelmiş akışlardan kaynaklanıyordu.

Birinci hipotez

Yüzyılın başındaki birincisi, yani 1915'deki Ermeni ve Süryani soykırımı ve hemen arkasından gelen “mübadele” ya da farklı kültürleri olan Rumları,

Karamanlıları, Pontusluları zorunlu olarak göç ettirme, Anadolu coğrafyasındaki bütün yerleşimlerin yerel kültürlerini radikal bir biçimde yıktı ve yok etti. Yıkımın nedeni, 19. Yüzyıl için “küresel” diyebileceğimiz bir ideolojik akım olan milliyetçiliklerdi. İmparatorluktaki her “millet” bir biçimde bu milliyetçi akımdan etkilendi ve sonuç olarak İttihat ve Terakki’nin milliyetçi programı, bütün toplumu ve kentsel kültürleri yerle bir etti.

Mardin au début du XXe siècle. On remarque en haut les vestiges de la citadelle et, à droite, le minaret de la grande mosquée. Carte postale ancienne (coll. M. Paboudjian).

Bu kentsel kültürler, her kentin kendisine özgü olmakla birlikte, genelde Roma’dan da önce oluşmaya başlamış Helenistik kültürün izlerini taşıyan ve Selçukların gelmesiyle doğu ve Doğu-Ortadoğu (Fars, Arp ve Türk) kentli kültürleriyle giderek artan oranda ilişkilendirilmiş ve etkileşmiş, özgün birleşimlerinin binlerce yılda gelişmesiyle oluşmuşlardı. Belki İstanbul, 1910-20’lerdeki yıkımın en radikal etkilerini, bir miktar daha hafifletilmiş ve sündürülmüş biçimde zamana yayarak yaşadı. Ancak onun dışında Cumhuriyet coğrafyasında yer alan hiçbir kentin yerel kültürü, bu ani darbeden kurtulamadı ve yıkıldı.

Buraya kadar söylenenleri, çok daha geniş açıklamalar gerektiren bir hipotez olarak, şimdilik bir kenara bırakalım.

İkinci hipotez

Yüzyılın sonunda “küreselleşme” olarak adlandırılan ve aslında acımasız ve güçlü bir teknolojik devrimle birlikte geldiği için çok güçlü hissedilen üçüncü büyük yıkıcı akım, “post modern” bir ideolojiyi de geri planına yerleştirmiş bir ekonomik modelle birlikte geldi. Küreselleşmenin kentlerde (modernizm ve daha öncesinden kalan tarihsel doku üzerinde) yarattığı yıkım, farklı bir yaklaşımla, yol ve yordamla, kendisine özgü bir biçimde, hala devam ediyor.

Eminönü Meydanı düzenlemeleri, 1958-19

Bunu da, üzerinde çok tartışılan ve geniş bir alan olduğu için, ikinci bir hipotez olarak, şimdilik geçelim.

Yüzyıl ortasıyla ilgili hipotez

Ancak kentlerde, kentsel kültürün değişiminde olup-bitenleri tam olarak anlayabilmek için, bir üçüncü hipoteze daha ihtiyacımız var: Bu da, yüzyılın tam ortasında, Orta Anadolu ve Karadeniz’in kırsal bölgelerinden başlayan ve bütün ülkeyi kapsayan demografik, sosyolojik ve kültürel göç akımları olarak özetlenebilir. Büyük kentlerde büyük toplumsal ve kültürel değişime ve aynı

zamanda yıkıma neden olan bu olgu da, kentlerin kendi içsel dinamiklerinden çok, bölgelerin ve ülkenin içsel dinamiklerinden (ve dünyadaki teknolojik gelişmelerden) kaynaklandı. Bu olguyu, olağan (ama çok hızlı seyreden) bir toplumsal değişme süreci olarak kabul edebiliriz.

Bugün Fikirtepe gecekondualarının yerinde ‘modern’ binalar yükseliyor

Yüzyıl ortası göçlerinin kentlere getirdiği ve bir kez daha, yerel kent kültürlerinin belleğinde kalmış olanları da silip-süpüren olgu, kent *mekânlarında* gecekonduunun, *toplumsal-kültürel* açıdan da, kır kültürünün ve toplumsal ilişki tarzlarının, kentlerde egemen olmaya başlaması ve eskiden beri kentlerde mevcut olan kırsal özelliklerin, giderek daha güçlü bir biçimde ve daha büyük oranda, kentsel toplumsal-kültürel sentezin içinde yer alması, biçiminde özetlenebilir.

Kentlerin yüzyıl ortasındaki göç ve toplumsal dönüşüm nedeniyle yediği darbenin mekansal ve toplumsal/kültürel etkileri, belki tahrip edici etki bakımından en büyük olandı ve kentler, geri dönüşü mümkün olmayan bir biçimde, büyük bir değişime uğradı. Kentleri, iki dışsal kaynaklı yıkım arasında dönüştüren bu süreci açıklamak (ya da kısmen açıklamak) için kullanılabilecek terim, belki “(Türk tipi) modernleşme” ve yakın zamanlara doğru da, “muhafazakar modernleşme” olabilir. Ya da diğer bir deyişle, Türkiye’deki kentlerin değişiminin bu evresini, *ekonomik* olarak sanayi ve hizmet üretiminde işletmelerin, *toplumsal* ve *kültürel* olarak da, gündelik yaşamın, modern olana doğru, yerelle çeşitli biçimlerde eklemlenerek gelişmesi, biçiminde özetleyebiliriz.

Bu kendiliğinden demografik ve mekansal, hızlı ve aşırı büyümelerin, bütün kentler üzerinde yıkıcı etkileri oldu. Pazar için mal ve hizmet üretimlerinin yapıldığı mekanlar olarak kentlerin, yüzyıl ortası değişimini, olağan ve (henüz dünya pazarlarına tam olarak açılmamış ve bağlanmamış) ülkenin, genellikle kendi dinamiklerinden kaynaklanan, bir alt-üst oluş biçiminde yorumlayabiliriz. Bu değişimlerin sonucunda, özellikle konut üretimindeki yerel örüntülerden/ teknolojiden ötürü, Türkiye'nin gelişmeye başlayan bütün kentlerinin bazı bölümleri, birbirine benzemeye başladı. Öyle ki, birini gözleri kapalı olarak gezdirserseniz, Adana'da mı, Samsun'da mı, Ankara'da mı, Mersin'de mi, kolay kolay ayırt edemezdi.

Kentlerde teknoloji, kitle kültürü ve popüler kültürler

Cumhuriyet Türkiye'sinin sınırları içinde kalan ve (demografik ve mekânsal büyüklükler bakımından) her boydaki kentsel yerleşim, 20. Yüzyılda, peş peşe gelen bu üç büyük ve radikal dönüştürücü etkinin sonucu olarak, 21. Yüzyıl'da artık, başka tür toplumsallıklar ve kültürel özelliklere sahip olmaya başladı. Bugün kentlerde egemenliği en çok hissedilen, (kuşkusuz dünyada da egemen olan) teknolojik gelişmelerle oluşan altyapıya göre biçimlenmiş mekanlar ve popüler beğeniye/ tercihlere uygun kitle kültürü türleridir.

Kentlerin silueti ve bazı kent parçaları, özellikle konut alanları, AVM'ler ve ulaşım altyapıları, artık, dünyanın her hangi bir yerindeki benzerinin aynısıdır. Yine gözlerinizi bağlasalar, mekanlara bakarak sizi Dubai'ye mi, İstanbul'a mı, Londra'ya mı yoksa Hong Kong ya da orta Çin'de başka bir kente mi veya Kahire'ye, ya da Beyrut'a mı getirdiler, bunu anlayabilme olanağı kalmamış durumda. Ankara bile, "marka şehir" mertebesine erişmiş olduğu iddiasında ve böbürlenmesinde...

Kentlerdeki bu küresel toplumsal-kültürel süreçlerin yanı sıra, yerel kırsal özelliklerden kent yaşamına eklenmiş (ve bu eklenme sırasında bazı değişikliklere uğramış) olan (bazı yerel) kültürel süreçler de, kentlerde her şeye rağmen, yer yer yaşamakta. Gerçekte, teknolojik süreçler bütünüyle batı kültürlerinin ürünü olduğundan ve güçlü bir biçimde kentsel toplumsal yaşamı belirlediği için, bu teknolojilerin kullanımının da, kentsel gündelik yaşamın çeşitli özelliklerini etkilediği, kolaylıkla gözlemlenebilir. Kentsel yaşamın konut, ulaşım, iletişim ve haberleşme, sanayi ve hizmet üretim organizasyonu vb. gibi alanlarında, batılı anlamdaki (teknolojik, toplumsal ve kültürel) süreçler egemendir (zaten bütün dünya kentleri için de, yaklaşık olarak böyledir).

Buna karşılık, kentsel gündelik yaşamın bazı aralıkları içinde, yerel toplumsal adetler, ilişkiler ve değerler, küreselleşmenin bir alt bölümü olarak veya ona eklenmiş/ onu hafif burkmuş ve başkalaştırmış biçimlerde, yaşam alanı bulabilirler. Bu türdeki kentsel toplumsallaşmanın ve buna dayalı gündelik yaşamın temel özellikleri; erkek egemenliği, sığlık, kabalık, hatta bazı durumlarda şiddete varan zorbalıklar ve yobazlıklar, çeşitli ayrımcılıklar, oldukça saygısız ve bencilce anonim ilişkiler, kentsel karmaşadan kaynaklanan sürekli aksaklıklar ve kazalar, zaman kaybettirici onarımlar, stres yüklü bir gecikmişlik duygusu ve doğaya ve kentteki hayvanlara karşı tahripkar, kirletici, genellikle gürültücü bir insan hegemonyası vb. biçiminde özetlenebilir.

Kentlerdeki bütün bu tür kültürel özellikleri, yine çok genel biçimde özetleyecek başlıklar/ etiketler bulmak istersek, bunlar; doğallık ve saflık anlamından çok kabalık ve erkek egemenliği biçiminde ortaya çıkan köylülük ve bütün Ortadoğu ve İslam kentlerinde rastlanabilecek, özensizlik, miyopluk, kolay ve kestirme yollardan elde edilen kestirme çözümler, savruklukslar, “adam sendecilik”ler ve çoğunlukla erkeklerde gözlemlenen kendini beğenmiş horozlanmalar ama güce-güçlüye yaltaklanmalar ve güçsüze saldırganlıklar, saygısızlıklar... Bu özellikler, kentlerin mekanlarını da, kentlerdeki toplumsal ve kişisel davranışları da, kurumların ve bürokrasinin işleyişini de, aşağı yukarı betimler.

Yeni yüzyılda, kentlerdeki zaman kavramı, bütünüyle değişmiş ve hızlanmış gibidir. Artık zaman, kentteki en kıt kaynaklardan biridir ve bu nedenle, zaman hiç kaybedilmeden hemen tüketilmelidir. Zaman birçok bakımdan “para” ile özdeşleşmiştir ve kaybedilecek zaman yoktur. Zamanın aciliyet kazanması, daha çok, kentsel rantın yükselmesine ve orta sınıfların bu rantı bir an önce elde etmek istemelerine (bir an önce yıkmak ve yapmak) bağlı olarak gelişmekle birlikte, kentin tıkanıklığı da sabırsızlaşan kent toplumunu, artık düşünmeye/ planlamaya yeteri kadar zaman ayırmadan, hemen çözümlere/ acil çıkışlara yönlendirmektedir. Hızlanan zaman ve önemli olanın, içinde yaşanılan an olması, hem kentin geleceğini ipotek altına almakta, hem de belleğinin altını oymaktadır.

Ana akım süreçlere karşı durma çabaları

Bütün bu niteliksizlikleri, saygısız, kaba ve zalim işleyişleri, insanlara ve doğaya çok değersizlermiş gibi tüketici bir anlayışla yaklaşılmasını kabul etmeyen ya da bundan hoşlanmayan, buna rağmen kentte bulunmak zorunda olan veya kent yaşamını anlamlı bulan kentlilerin, böylesi bir kent ortamında, kendileri için, soluk alacak bir yaşam alanı, yaşam güzergâhı ve kentli insanlar

arasında inceliklere yer veren ve tüketici olmayan bir ilişki biçimini kurabilmek arayışları nasıl gerçekleşecektir?

“Yenilenen” kentler/ yeni –yenilenen kentlilerin bu ortama ve gidişata karşı ayaklarını yeniden “yere” e basmak konusunda, ana akıma karşı çeşitli arayışları, sanki kamusal ortamda bazen biraz belirmekte ve üzerinde düşünmeye fırsat bile olmadan, kayboluvermekte...

Bu tür arayış örnekleri, kentsel muhalefet, toplumsal-kentsel direniş süreçlerinin kısa evrimi bir sonraki yazıda ele alınacaktır. Daha sonraki üçüncü bölüm ise, kentlerdeki sivil direnişlerin yapısı/ doğası ve başarı/ başarısızlık nedenleri üzerine düşünceler geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Devam edecek...

Akın Atauz